

MOJMÍR SVOBODA — DRAHOMÍRA DRDOVÁ

HODNOTOVÁ ORIENTACE A „LOCUS OF CONTROL“

Teoretický konstrukt „místa regulace“ se zdá být velmi nosný zvláště pro objasnění místa chování a jednání individua v sociální situaci, ale zajímavé a užitečné jsou i výsledky výzkumů zabývajících se vztahem místa regulace k jiným osobnostním proměnným. Dosud poměrně málo prozkoumaný je vztah mezi místem regulace a motivačními proměnnými. Příspěvek se zabývá zkoumáním vztahů mezi „locus of control“ a hodnotovou orientací.

Termín „locus of control“ je do češtiny překládán různě, v dalším textu budeme používat ekvivalentu „místo regulace“. Rotter (1966) upozorňuje, že konstrukt internální versus externální regulace není míněn jako nějaká typologie, pomocí níž by bylo možno dichotomicky klasifikovat lidi, ale jako hypotetický konstrukt, objasňující stejně interindividuální jako intraindividuální odlišnosti reakcí jedinců v různých situacích. Očekávání svazku mezi chováním a posílením je především závislé na tom, nakolik je výsledek činnosti reálně určován úsilím subjektu a nakolik je důsledkem něčeho jiného. něčeho, co je mimo dosah subjektu (Drwal 1978). Interindividuální rozdíly v očekávání regulace se projevují zvláště v situacích neznámých nebo takových, v nichž se dovednosti a náhoda podlejí na výsledcích zhruba stejně. V těchto případech se uplatňuje obecné očekávání internální nebo externální regulace.

Kotásková (1981) definuje místo regulace obecně jako generalizovanou expektanci vztahující se k víře osoby, týkající se místa kauzality jevů. Člověk s vnitřním místem regulace je podle Rottera, Seemana a Lijeranta 1962 (cit. podle Drwala 1978) ten, kdo v určité situaci soudí, že to, co se stalo, stává nebo stane, je bezprostředně spjata s tím, jak postupoval, postupuje nebo bude postupovat v této situaci. Jestliže se mu děje něco dobrého či špatného, cítí se za to odpovědný, spatřuje příčinu ve svém dostatečném nebo nepostačujícím úsilí. Člověka s vnějším místem regulace definují autoři konstruktů jako toho, jenž se domnívá, že to, co se v určitých situacích děje, nezáleží na tom, co on sám v těchto situacích činí.

Hypotézy o vztahu místa regulace k jiným proměnným byly mnohokrát zkoumány; tak např. byly testovány vztahy k potřebě úspěšnosti, k vli-

vu rodinné výchovy, dále ve vztahu k volbě strategie řešení problémů, k reakci na úspěch či neúspěch, k rizikovému chování. Byl sledován i vztah k vnímání autokinetických pohybů, k sociální ovlivnitelnosti, podléhání persuasi, k životní spokojenosti, k celkové míře životní adaptovanosti, k míře úzkosti (externální jsou úzkostnější), k reakci na stres. Velká pozornost byla věnována vztahu LOC k věku. Výsledky mnoha studií v podstatě shodně konstatují, že internalita se zvyšuje s věkem. Přehled těchto a dalších experimentálních výsledků, týkajících se této problematiky je uveden např. v Drwalově práci (1978) či u K. Lukášové (1982).

Z plejády různých vymezení pojmu hodnota uveďme (ve vztahu k použité metodě) Rokeachovu definici (1969) a to, že je to trvalý přesvědčení, že nějaký zvláštní „způsob chování“ nebo „konečný stav existence“ je osobně a sociálně lepší než alternativní způsob chování nebo konečný stav existence. O hodnotách v naší literatuře podrobně pojednal Vondráček (1964).

Značná část autorů definuje hodnotovou orientaci ve vztahu k postojům. Pro Říčana (1973) je hodnotová orientace nejobecnějšími postoji, které určují celý životní styl. Podle Vláčila (1977) je hodnotová orientace tvořena souhrnem postojů jedince k nejrůznějším kvalitám skutečnosti, představujícím určité hodnoty. Z existujících typologií hodnotových orientací je nejznámější Morrisova (1956). Autor na základě kombinací tří složek lidské osobnosti (dionýsovské, prométeovské a budhistické) popsal třináct typů hodnotových orientací. Podobný je i systém Kluckhohnové a Stodta (1961), který vychází z toho, že odpovědi na základní životní otázky jsou podmíněny třemi typickými dimenzemi podle toho, zda jde o typ závislý, souběžný nebo individualistický. Ze starších typologií hodnotových orientací je známo dělení Ch. Bühlerové.

VÝZKUMNÝ PROBLÉM

V našem orientačním výzkumu jsme se zaměřili na ověřování následujících hypotéz:

1. předpokládáme existenci rozdílu mezi preferenčním pořadím hodnot u skupiny externálních a internálních osob

2. pokusíme se ověřit závislost místa regulace na jiných proměnných, jako je vzdělání matky, vzdělání otce, pohlaví pokusné osoby, pořadí probanda mezi sourozenci a jeho percepce výchovného klimatu v rodině.

MATERIÁL A METODA

Soubor vyšetřovacích osob tvořilo celkem 385 osob, z toho bylo 141 chlapců a 244 dívek. Jednalo se o žáky brněnských gymnázií a střední průmyslové školy chemické, jejichž věk byl 17—18 let.

Rokeachův test (1969) sloužil k diagnostikování hierarchie hodnot. V jed-

nom souboru je 18 cílových hodnot, vztahujících se k žádanému konečnému stavu existence (např. pohodlný život, svoboda, štěstí, vnitřní harmonie apod.), a druhý soubor obsahuje osmnáct hodnot instrumentálních, představujících žádané způsoby chování (např. velkorysý, čestný, milující, poslušný apod.). Probandi měli vybrat z každého seznamu šest nejdůležitějších hodnot a seřadit je podle významu, který jim přikládali. Dále měli označit tři nejvíce odmítané hodnoty.

„Locus of control“ bylo testováno pomocí Škály I — E (internality — externality) podle Rottera. Obsahuje celkem 23 položek, z nichž každá je tvořena dvojicí tvrzení.

Příklad:

A: Lidé se dostávají do neštěstí kvůli chybám, kterých se dopouštějí.

B: „Smůla“ bývá příčinou mnoha nešťastných příhod v životě člověka.

Všechny alternativy označené A svědčí pro internalitu, označené B pro externalitu.

Pro hodnocení výchovného prostředí bylo použito dotazníku vlastní konstrukce, který však vycházel z metody ADOR Matějčka a Řičana. Dotazník (označený DHV — dotazník hodnocení výchovy) obsahoval celkem 14 položek typu: „Rodiče mě dovedou potěšit a povzbudit, když je mi smutno“ nebo „Mívám pocit, že rodičům překážím“. Každá z položek byla posuzována na čtyřbodové škále, verbálně zakotvené výrazy ano, spíše ano, spíše ne, ne. Dále označovaly zkoumané osoby v dotazníku svoje pořadí mezi sourozenci a uváděli úroveň vzdělání obou rodičů.

VÝSLEDKY

Jako nezávisle proměnnou veličinu jsme zvolili výši skóru dosaženého na I — E škále. Pracovali jsme metodou extrémních skupin, tzn. že jsme do vlastního zkoumání vzali 25% osob, majících nejvyšší skóry a 25% osob s nejnižšími skóry ve škále I — E. V kombinaci s dalším kritériem, kterým bylo pohlaví zkoumaných osob, vznikly čtyři významné skupiny: externální chlapci, externální dívky, internální chlapci a internální dívky. Dále jsme pracovali rovněž jen se dvěma skupinami, kde bylo použito pouze jedno dělicí kritérium, a to buď externalita nebo pohlaví.

Získaná data byla zpracována pomocí metody zpracování neúplných pořadových škál podle Guilforda. Cílem tohoto postupu je zjistit, jak často a na kterých místech je volen určitý podnět ve srovnání s ostatními podněty. Pro každou životní hodnotu byla vypočítána tzv. škálová hodnota a tyto hodnoty byly seřazeny podle velikosti.

V hodnotových orientacích externálních a internálních osob jsme našli rozdíly v umístění těchto hodnot:

— prospěšný

Tato instrumentální hodnota je jedinou hodnotou, jejíž umístění v hodnotových hierarchiích se v našem výzkumu ukázalo být závislé pouze

na míře externality. Internální osoby ji hodnotí podstatně výše než osoby externální.

Umístění následujících hodnot v hodnotových hierarchiích závisí jak na míře externality, tak na pohlaví.

Jsou to tyto hodnoty cílové:

- *pohodlný život*
Externalisté hodnotí pohodlný život výše než internalisté a chlapci výše než dívky.
- *prospěšný život*
Internální osoby jej hodnotí výše než osoby externální. Mezi externálními a internálními chlapci je přitom větší rozdíl než mezi externálními a internálními dívkami.
- *vnitřní harmonie, soulad*
Dívky hodnotí vnitřní harmonii výše než chlapci. Mezi internálními dívkami a internálními chlapci je přitom větší rozdíl než mezi externálními dívkami a externálními chlapci.
- *zralá láska*
Rozdíl v hodnocení zralé lásky se projevuje pouze u internálních osob. Internální chlapci ji hodnotí o něco výše než internální dívky.
- *blaho národa*
Internalisté hodnotí blaho národa výše než externalisté a internální dívky je hodnotí ještě výše než internální chlapci.
- *potěšení*
Externální osoby je hodnotí výše než internální a současně chlapci výše než dívky.
- *sebeúcta*
Internalisté hodnotí sebeúctu výše než externalisté. Rozdíl mezi internálními a externálními chlapci je přitom větší než rozdíl mezi internálními a externálními dívkami.
- *moudrost*
Internálními osobami je hodnocena výše než externálními a dívkami o něco výše než chlapci.

a tyto hodnoty instrumentální:

- *ctižádostivý*
Internalisté si této hodnoty cení více než externalisté, přičemž rozdíl mezi externálními a internálními dívkami je větší než rozdíl mezi externálními a internálními chlapci.

- *čistotný*
Externální dívky si této hodnoty cení podstatně více než všechny ostatní soubory.
- *nezávislý*
Externální chlapci hodnotí nezávislost výše než všechny ostatní soubory.
- *intelektuální*
Internální chlapci si této hodnoty cení podstatně výše než chlapci externální. Mezi externálními a internálními dívkami není v jejím hodnocení rozdíl.
- *schopný sebeovládání*
Internální chlapci si této hodnoty cení výše než všechny ostatní soubory.

Dále jsme se zabývali závislostí místa regulace (míry externality) na vzdělání rodičů, pořadí mezi sourozenci a výchovném prostředí v rodině. Mezi externálními a internálními osobami jsme zjistili tyto rozdíly:

- internalisté mají matky s vyšším a otce s nižším vzděláním než externalisté
- mezi internalisty je méně jedináčků a více druhorozených a narozených jako třetí a další v pořadí než mezi externalisty
- internalisté hodnotí výchovné postoje a praktiky svých rodičů celkově pozitivněji než externalisté. Tento rozdíl je zvláště výrazný při posuzování trpělivosti rodičů, jejich zájmu o probanda a respektování jeho soukromí.

DISKUSE

Problémem je v první řadě zúžení hodnotové orientace na hierarchii hodnot. Důvodem byla jednak nejasnost širšího pojmu a dále absence vhodných metod pro její zkoumání. K této problematice odkazujeme na stať R. Lukášové (1987). Autorka správně zdůrazňuje, že jednotlivé hodnoty nelze interpretovat izolovaně, neboť jejich smysl závisí na jejich propojení s jinými hodnotami, na vytváření shluků hodnot, tvořících přirozené struktury hodnotové orientace.

Za zajímavé považujeme zjištění, týkající se pořadí dítěte v rodině. Děti, které vyrůstaly se staršími sourozenci, mají patrně větší možnost tréninku sebezprosazování. Jsou motivováni vyrovnat se staršímu sourozenci a touží převzít jeho roli. K výsledkům, týkajícím se výchovného prostředí, lze poznamenat, že je málo pravděpodobné, že rodinné prostředí internalistů je skutečně kvalitnější ve všech směrech než rodinné prostředí externalistů. Máme za to, že rozdíly ve výpovědích o rodinném prostředí mezi internalisty a externalisty jsou způsobeny jeho odlišnou percepcí těmito osobami.

Je plausibilní předpokládat, že pozitivnější hodnocení výchovného prostředí internalisty souvisí s jejich větší osobnostní i sociální zralostí. V tomto případě popisují internalisté rodinné prostředí realističtěji, externalisté (kteří se vzhledem k věku našeho souboru zřejmě ještě nevymanili z adolescentní pozice vůči rodičům) mají tendenci hodnotit rodinné prostředí patrně skeptičtěji. Výše uvedené diskusní úvahy však mají vysoce hypotetický ráz. Charakter výzkumu je sondážní a k získání pevnějších dat by bylo potřeba hlubšího i širěji koncipovaného šetření.

LITERATURA

- Drwal, R. L.: Poczucie kontroli jako wymiar osobowości — podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań. In: *Materiały do nauczania psychologii, seria III, tom 3*, PWN, Warszawa 1978.
- Kluckhohn, F. R., Strodtbeck, F. L.: *Variation in value orientation*. Evanston, New York 1961.
- Kotásková, J., Ekström, H., Vajda, I.: „Lokalisace kontroly“ jako měřítko regulace osobnosti u dětí. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 1981, 16, 483—499.
- Lukášová, K.: Sociální ovlivnitelnost a hypnabilita. Dipl. práce, FF UJEP, Brno 1982.
- Lukášová, R.: K problematice výzkumu hodnotových orientací. *Čs. psychol.*, 1987, 31, 415—424.
- Morris, Ch.: *Varieties of human value*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1956.
- Rokeach, M.: *Beliefs, attitudes and values. Theory, organization and change*. Jossey-Bass, San Francisco 1969.
- Rotter, J. B.: Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 1966, 80, 1—28.
- Říčan, P.: *Psychologie osobnosti*. Orbis, Praha, 1973.
- Šebek, M.: K vymezení pojmu hodnota v psychologii a sociologii. *Čs. psychol.*, 1973, 17, 252—258.
- Vláčil, J.: K pojetí hodnot v psychologii a sociologii. *Čs. psychol.*, 1977, 21, 72—82.
- Vondráček, V.: *Hodnocení a jeho poruchy z hlediska psychiatrie*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1964.

SUMMARY

The collection of 385 high school students (141 boys and 244 girls) was tested by the Rokeach's hierarchy of values test and the measure of their externality and internality (after Rotter) was examined as well as their educational environment. No dramatic differences in hierarchy of values were found between the externalists and the internalists. The internalists state better family educational environment than the externalists.